

CONCILIUL LYON II-1274. IMPLICAȚII ÎN EUROPA CENTRAL-ORIENTALĂ

Conciliul Lyon II¹ reprezintă ultima mare adunare conciliară a secolului al XIII-lea, în cronologia uzitată de istoriografia ecleziastică, ultimul conciliu din epoca teocrației. Conciliul Lyon II a realizat pe deplin în ceea ce privește preparativele și desfășurarea, schema pusă la punct la conciliul Lateran IV. De-a lungul întregului secol al XIII-lea programul conciliar (subsumat Romei) a fost în întregime concentrat în Curie, iar aplicarea lui supravegheată de către organismele Sfântului Scaun. Programul conciliar de la Lyon II cuprindea trei sectoare ale Bisericii teocratice: *reformatio morum* - reforma în Biserică a ordinii și disciplinei în detrimentul schismelor, nesupunerii și imoralității; *subsidiium terrae sanctae* - pacea în *Christianitas* (interesa mult situația Țării Sfinte, dar și conflictele cu autoritățile imperiale și regale); *unio graecorum* - definirea adevărurilor dogmatice, pe care Orientalii "schismatici, eretici și sectari" nu le recunoșteau.

Timp de secole istoriografia catolică a situat conciliul Lyon II pe lista conciliilor ecumenice bazându-se pe principiul convocării, conducerii și aprobării conciliului din partea pontifului roman cu o largă participare și adeziune a corpului episcopal. Ecumenicitatea însă aici, conform ecclesiologiei contemporane a Bisericii Romane, înseamnă de fapt catolicitate = universalitate recunoscută grație centrului în jurul căruia gravitează întreaga Biserică, Pontiful roman². Orientalii necatolici, bazându-se pe un criteriu ce privilegiază reprezentativitatea patriarhal-episcopală (tipică pentru primul mileniu creștin) nu recunosc un caracter de ecumenicitate conciliului Lyon II, unde s-au reunit sub prezidența pontifului mai mult de 1000 de episcopi și prelați occidentali (cifra este discutabilă), în timp ce participarea orientală a fost derizorie, doar câțiva prelați și câțiva ambasadori laici. Soluția istoriografică acceptată astăzi în legătură cu conciliul Lyon II este observarea distincției între marile concilii "ecumenice" din primul mileniu și conciliile generale ale Bisericii Romane, conciliul în cauză fiind încadrat în cea de-a doua categorie³.

¹ "...alegerea orașului Lyon este semnificativă. Se explică, fără îndoială, prin motive de ordin politic (Lyon este un oraș imperial, având legături destinate cu Imperiul și fiind situat la intrarea în Franța țara de la care curia spera o influență, dacă nu chiar intervenții favorabile scopurilor ei), ca și de ordin material și spiritual (Lyon, oraș bogat în mănăstiri și în stabilimente ecleziastice, poate găzdui un număr mare de fețe bisericești, mănăstirea călugărilor predicatori era un centru intelectual și spiritual de prim ordin, iar Pierre de Tarentaise, figura cea mai marcantă din rândurile lor, fusese urcat, în ajunul conciliului în scaunul arhiepiscopal de Lyon și fusese creat cardinal de către Grigore al X-lea). Alegerea pare însă să fie legată în primul rând, de dimensiunea spațiu/timp: Lyon reprezenta, de fapt, centrul geografic al lumii creștine europene. Acest centru se putea impune în fața principilor și a prelaților, a căror prezență era dorită cu ardoare de Grigore al X-lea, după cum reiese din scrisorile sale de la 13 aprilie 1273", Jacques Le Goff, *Imaginea Curiei de la Roma despre spațiul lumii creștine și organizarea unui conciliu ecumenic în anul 1274 în Imaginarul medieval*, Editura Meridiane, București, 1991, p. 122.

² O excelentă sinteză a tezei ecumenicității în contextul lui Lyon II în Giuseppe Alberigo, *L'Oecuménisme au Moyen Age, în 1274 Année charniere. Mutations et continuités*, Paris, 1977, p. 320 sqq.

³ Această opțiune este de înțeles având în vedere că nu unio graecorum constituia mobilul convocării conciliului, așa cum greșit se consideră, ci reformarea Bisericii și planificarea unei noi

Conciliul Lyon II s-a desfășurat într-o perioadă foarte fecundă și reprezentativă pentru Occidentul creștin, marcată mai ales de apogeul scolasticii cu cei doi mari maeștri sfântul Toma d'Aquino și sfântul Bonaventura, care probabil s-au implicat în pregătirile și lucrările conciliului (este sigur că nu au luat contact cu reprezentanții greci, deși cel de-al doilea a participat la discuțiile preliminare). Schema scolastică este cea care în fapt a furnizat baza conceptuală pentru declarația dogmatică de la Lyon II "*Fideli ac devota*", 17 iulie 1274, asupra purcederii Sfântului Duh care este profesiunea de credință semnată și proclamată și de ambasadorii greci⁴.

S-a afirmat, și noi considerăm pe bună dreptate, că secolul al XIII-lea a experimentat și realizat parțial apogeul prevalenței factorului politic asupra celui ecclesial (chiar în cuprinsul Bisericii Romane este o evidență). Această judecată de valoare furnizează o cheie hermeneutică pentru multe evenimente ecclesiale: în acest sens Lyon II și *reformatio morum* este fructul și prelungirea tentativelor ierocratice (sinodul de la Buda din 1279 este una dintre cele mai reușite mărturii), iar proclamarea unirii (*reductio*) a grecilor a fost, pe lângă ambițiile pontificale și fructul politicii religioase a lui Mihail al VIII-lea Paleologul⁵, definit de multe ori ca "*om fără scrupule, capabil să-și impună voința cu violență și lăsând în urma sa victime*". Sunt autori care susțin că Mihail al VIII-lea a încercat să joace cartea unirii religioase pentru a menține Constantinopolul împotriva reacției "revanșarde" latine. Lyon II, pentru relația Romei cu Constantinopolul, ar apărea atunci ca un episod al acestei tentative care ține până la moartea lui Mihail al VIII-lea (1282), iar succesiva întoarcere violentă la ruptura cu lumea latină nu face decât să sugereze conturarea unei alte caracteristici a secolului al XIII-lea și anume consolidarea fracturii între Orient și Occident. Întâlnirea de la Lyon din 1274 nu ar fi atunci altceva decât barometrul revelator al acestei fracturi și a profunzimii acesteia.

Pregătirea conciliului a fost încredințată Curiei și instrumentelor delegate ale pontifului -legații papali. Legații parcurgeau teritoriile aflate sub jurisdicție Bisericii Romane⁶, culegând informații și convocând sinoade⁷. Inocențiu al III-lea, cel care a realizat coordonarea performantă a centrului, Roma, cu nucleele teritoriale începuse să ceară rapoarte de la autoritățile ecleziastice locale, element eficace de control ce se prelungește până în epoca lui Lyon II. Ca exemplu avem în cazul conciliului Lyon II

etape cruciate. Alta este situația conciliului de la Ferrara-Florența, proclamat de Biserica Romano-Catolică ca al VIII-lea conciliu ecumenic, având în vedere realitatea desfășurării conciliului, reprezentarea la conciliu și soluțiile obținute prin acordul instituțiilor occidentale și orientale.

⁴ Este de fapt singura constituție dogmatică aprobată la acest conciliu, și în genere din acest moment prin acceptarea de către orientali a constituției începe dosarul disputelor teologice între greci și latini. Pe de altă parte, avem de-a face cu una dintre cele mai solide soluții dogmatice aprobate de Biserica Romană, care în fapt semnifică încheierea procesului de ajustare a teologiei dogmatice în Occident și deplină conturare a teologiei Bisericii Romane pentru secolele XIII-XVI. Amintim aici că doctrina transubstanțierii a fost adoptată de conciliul Lateran IV și că din aceeași epocă datează și episodul "messa din Bolsena" (1263), care a determinat apariția sărbătorii *Corpus Domini*.

⁵ Deno John Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus and the West 1258-1282. A study in Byzantine-Latin relations*, Harvard University Press, 1959, passim.

⁶ E necesar să privim cu multă atenție activitatea acestor legați, deoarece încălețura spirituală a persoanei lor îi situează în afara jurisdicției laice sau ecleziastice din teritoriul vizitat, iar multe din soluțiile lor au puternice accente ierocratice.

⁷ Sunt date care atestă că numai în Polonia de exemplu au fost în secolul al XIII-lea 15 legații. J. Kloczowski, *La consolidation de la "Nouvelle Chrétienté" au XIII-e siècle*, în *Histoire du christianisme*, vol. II, Paris, 1992, p. 644.

redactate la cererea papei Grigore al X-lea mai multe *opus*-uri adresate pontifului, ce conțin un tablou al problemelor pe care le avea de surmontat Biserica: *Collectio de scandalis*, a franciscanului Gilbert de Tournai, *Opus tripartitum* a lui Humbert de Romans⁸ și scrisoarea episcopului Bruno de Olmütz. Informații sunt aduse și de către participanții la conciliu, atât eclesiastici, cât și seculari. Ele sunt expuse în diversele sesiuni ale conciliului și sectoare ale Curiei, iar mai apoi (destul de rar însă, având în vedere că textele sunt prestabilite) dacă se constată veridicitatea lor soluțiile găsite de adunarea conciliară acestor probleme se regăsesc în decretul conciliar.

Istoriografia eclesiastică, dar și cea laică cu preocupări în domeniu, în egală măsură, au subliniat că efortul conciliar din epoca teocrației (șapte concilii "ecumenice") dă măsura permanentei tensiuni spre reformă a Bisericii (în sens ierocratic) și continuității care există la vârful ierarhiei romane în a sublinia universalitatea și primordialitatea Bisericii Romane, atât în plan spiritual, cât și în plan secular (Bonifaciu al VIII-lea). Doar simplul fapt că se reunesc prelații din întreaga *Christianitas* vădește tendința acestora spre unitate în fața inamicilor din exterior, dar și din interior⁹.

Cel puțin la cele două concilii ținute la Lyon, 1245, 1274, părinții conciliari sunt solidari în vederea organizării apărării și a restabilirii frontierelor meridionale și orientale ale *Christianitas*, și pentru stăvilirea diviziunilor politice și religioase din spațiul jurisdicției romane. Veniți din toate părțile Occidentului și din Orientul Apropiat prelații care dezbăt în conciliu subscriu prin participarea lor la veridicitatea și universalitatea Bisericii Romane. Acestor note ale adevărului credinței și unicității Bisericii Romane li se adaugă unul din câștigurile teocrației: exaltarea Scaunului Apostolic și a deținătorului acestuia¹⁰.

⁸ Este cel mai complex rechizitoriu la adresa situației Bisericii în epocă și în același timp este plin de sugestii adresate conciliului. Foarte interesantă și punctuală este definiția pe care relativ la grecii "schismaticii" o da Humbert: "schismatic este în primul rând acela a cărui greșală a creat ruptura, apoi cel care se revoltă împotriva cârmuitorului, iar mai apoi cel care el însuși se face cârmuitor. Din aceste trei motive grecii și nu latinii sunt în stare de schismă și împreună cu ei toți cei care li se alătură acestora".

⁹ Pentru prima dată în textele de la conciliul Lyon II, mai precis constituția "Zelus fidei", apare formulată sintagma "regate" ca părți integrante ale *Christianitas*. Documentul menționat face referire la prelații care sunt autorizați să se întoarcă în țara de proveniență, atenție în momentul în care lucrările conciliului se aflau în plină desfășurare, adică la sfârșitul lui mai 1274: "*Du royaume de France, quatre; du royaume d'Allemagne, quatre; des royaumes d'Espagne, quatre; du royaume d'Angleterre, quatre; du royaume d'Écosse, un; du royaume de Sicile, deux; de Lombardie deux; de Toscane, un; des territoires de l'Église, un; du royaume de Norvege, un; du royaume de Suede, un; du royaume de Hongrie, un; du royaume de Dacie, un; du royaume de Boheme, un; du duché de Pologne, un*". Wolter, Holstein, *Lyon I et Lyon II*, Editions de L'Orante, Paris, 1966, p. 192.

¹⁰ "*Le concile oecuménique fait ressortir sa puissance. Un des buts du Saint-Siege est de rendre éclatante, pour le réconfort des chefs, la docilité des fideles, la terreur des ennemis, la cohésion spirituelle de l'Occident fidele a l'Évangile, sous la direction souveraine du pontife romain. Le pape a toutes les initiatives: il choisit et convoque les membres, il trace seul le programme, il préside et dirige. Marque de sa supreme autorité: il est le législateur véritable, comme l'éveque en son synode. Ce qu'il demande au concile, c'est une simple approbation, qui proclamera l'adhésion a sa volonté, maîtresse de toute l'Église assemblée. Et c'est par les soins des prélats, qui prennent gîte sur tous les chemins du retour et qui, dans les assemblées provinciales et diocésaines, communiquent les canons et leur commentaire, qu'une publicité parfaite sera promise aux ordres du pontife*". Gabriel Le Bras, *Institutions ecclésiastiques de la Chrétienté médiévale*, Première partie, Livres II a VI, Bloud&Gay, p. 337-338. De exemplu, în a doua sesiune a conciliului Lyon II, 18 mai, apare evident caracterul

Pontificatul lui Grigore al X-lea, Tebaldo Visconti (1271-1276), are o fizionomie aparte printre pontificatele din a doua jumătate a secolului al XIII-lea. După depunerea în conciliul Lyon I a lui Frederic al II-lea pontifii s-au străduit să facă realizabil visul lui Inocențiu al III-lea, acela de transforma întreaga peninsulă italică într-o posesiune pontificală cu scopul de a asigura Scaunului Apostolic independența și posibilitatea guvernării așa-numitei *Christianitas* fără probleme în chiar inima a ceea ce se numește *Patrimonium Petri*. Expresie a unei proces electoral laborios (cel mai lung conclave din istoria papilor), pontificatul lui Grigore al X-lea va încerca să se situeze în continuitatea activității papilor teocrației și să combine ingenios în păstorirea lui principiile spirituale cu cele temporale. În scrisoarea prin care la 13 aprilie 1273 a convocat conciliul ecumenic la Lyon, el sublinia cele trei direcții ale conciliului, mai sus amintite: reforma Bisericii, unirea cu grecii, și ajutorul acordat Țării Sfinte. Simplul enunț al acestora vădește un proiect pontifical tipic teocratic, care încearcă să reglementeze într-o adunare "legislativă" cu caracter universal problemele momentului.

Când a fost ales pontif, Grigore al X-lea se afla în Siria. Chiar în momentul întoarcerii în Peninsula Italică el a trimis ambasadori lui Mihail al VIII-lea Paleologul pentru a-i demonstra acestuia dorința de a realiza unirea Bisericilor, care în planurile pontifului (de fapt o constantă a monarhiei pontificale clasice) trebuia să constituie o prefață a eliberării Țării Sfinte. O bulă adresată în 31 iulie 1274 regelui Franței, Filip, traduce și mai precis intențiile pontificale: Grigore X exprimă dorința sa puternică de a-i înfrânge pe necredincioși și a-i respinge, dar, explică el, o expediție de acest gen trebuie să reunească unanimitatea creștinilor și în consecință problema musulmană este solidară cu problema greacă, căreia trebuie să i se acorde prioritate¹¹.

Intențiile lui Mihail al VIII-lea Paleologul rezonau în mare măsură cu cele ale lui Grigore al X-lea. Mai ales amenințarea pe care o reprezenta regele din Sicilia și Neapole, Carol de Anjou (1268-1285), ce proiecta o cruciadă în varianta 1204, îl determina să reflecteze serios la supunerea (mai mult o colaborare lipsită de accente ferme de obediență) Bisericii grecești primatului roman. După moartea regelui Franței, Ludovic al IX-lea cel Sfânt, unica autoritate care putea dispune și realiza proiectul de cruciadă, rămăsese pontiful. Pe de altă parte basileul Mihail avea de întâmpinat rezistențe puternice din partea clerului grec hotărât să contracareze proiectele imperiale¹².

papal al conciliului: nu s-au făcut intervenții în sală atunci când papa a ținut o alocuțiune și a prezentat "Zelus fidei" asupra dijmelor în favoarea Țării Sfinte. "Ordinatio" afirma că acest document a fost citit nespecificându-se existența vreunei intervenții sau aprobări din partea părinților conciliari. Lyon II, ca și celelate concilii din secolul XIII, relevă o trăsătură caracteristică a conciliilor medievale latine, prezidate și direcționate de papă ca centru al lor inspirator și decizional.

¹¹ "Toute l'activité pontificale est désormais centrée non plus vers l'Italie, mais vers l'Orient: l'on se croirait revenu au temps d'Innocent III, qui, lui aussi, souhaitait un vaste mouvement englobant tous les chrétiens, aussi bien grecs que latins, en vue de la délivrance de Jérusalem". A. Fliche, C. Thouzellier, Y. Azais, *La Chrétienté romaine (1198-1274)*, Bloud&Gay, p. 487-488. Această legătură intrinsecă între problema păgânismului și cea a schismaticilor în Orientul Europei rămâne o constantă și după depășirea etapei teocratice și interesează foarte mult zona noastră.

¹² În 1273, un sinod convocat de către Mihail al VIII-lea pentru a convinge pe episcopi de necesitatea unirii și pentru a-i convinge de iminența pericolului care amenința Imperiul, și-a afirmat intransigența față de politica promovată de împărat. Ioan Beccos, chartophylaxul, a luat energie poziție și a pus la punct teza imperială susținând că latinii au promovat multe erezii. Nici patriarhul

Carol de Anjou nu dorea să se plieze intereselor Scaunului Apostolic și încerca să destructureze alianțele convenite pentru a-și satisface dorința ocupării Imperiului Bizantin renovat. Concursul de împerejurări, stimulat de o abilitate diplomatică pontificală, dar și de interesele părților a determinat ca Genova să nu răspundă apelului lui Carol de Anjou, în timp ce Veneția rămâne neutră.

În Germania marele interregnum care dura deja de la moartea lui Frederic al II-lea a luat sfârșit la 1 octombrie 1273 prin alegerea protejatului pontifical Rudolf de Habsburg care, a dat toate asigurările de sprijin pentru dorințele Scaunului Apostolic.

Problemele Europei Centrale și Orientale nu au ocupat un rol distinct la adunarea conciliară de la Lyon. Ceea ce constituise unul din motivele convocării precedentului conciliu de la Lyon, invazia și pericolul mongol, acum nu mai era decât vag evocat sau luat în calcul. Deși era o realitate prezentă în zonă, presiunea mongolă era considerată ca fiind stabilizată, circumscrisă unei arii marginale din *Christianitas*, existând bune șanse pentru remedierea pe calea cruciadei și a tratatelor¹³ a neajunsurilor provocate de această presiune¹⁴.

Totuși implicațiile Europei Centrale și Orientale în opera pre și postconciliară nu trebuie eludate, pentru că în practică în această zonă se joacă încă mari interese, iar Sfântul Scaun este unul din factorii determinanți pentru evoluția regiunii. Dacă în Occident relațiile între Sfântul Scaun și cele două regate cu evoluție politico-instituțională distinctă, Franța și Anglia, reușiseră să ajungă la soluții de colaborare constructive (aportul dat de regele Ludovic al IX-lea în mișcarea cruciată), centrul și răsăritul european, cu o structură instituțională debilă, căreia i se asocia un accentuat proces de anarhie feudală constituiau un teren fecund pentru injoncțiunile Romei în condițiile în care zona era din punct de vedere etnic compozită și tentativele cu caracter tendențios în raport cu autoritatea Romei destul de dese.

Realitățile Europei Central Orientale erau cunoscute Curiei, cum am amintit deja, dintr-un raport al lui Bruno de Schauenburg, episcop de Olmütz (Olomouc) în Moravia și colaborator al regelui ceh Ottokar Přemysl al II-lea¹⁵. Datând din 16 decembrie 1273 el privește în optica autorului și a regelui ceh, protectorul său, toată partea estică a *Christianitas*¹⁶.

Iosif nu a acceptat punctul de vedere al împăratului, susținând alături de întreaga adunare sinodală că "*Latinii sunt blestemați pentru blasfemiile lor contra Sfântului Duh și că este de datorie grecilor să rămână "puri, sănătoși, întregi, păstrători desăvârșiți ai virtuților moștenite"*.

¹³ Este vorba de tratativele purtate de către Curie cu mongolii din Persia, inamici atât ai mamelucilor, cât și a Hoardei de Aur.

¹⁴ Hoarda de Aur devenise independentă în 1260 și menținea toată zona dintre Marea Baltică și Marea Neagră într-o atmosferă de presiune și frică. Spre exemplu în 1260, Mica Polonie fusese devastată de o manieră asemănătoare campaniei din 1241.

¹⁵ Bruno (1205-1281) este fiul contelui Adolf de Holstein-Schauenburg, canonic de Magdeburg, de Lübeck și Hamburg. Era un mare senior al acestei largi frontiere cu Germania slavă, unde marea nobilime era obișnuită să se implice într-o manieră foarte autoritară în afacerile ecleziastice. A fost impus de către papa ca episcop de Olmütz în 1245, dar nu a putut să-și ocupe scaunul decât abia în 1247.

¹⁶ Prezența la Lyon a unor reprezentanți ai ierarhiei din zonă este indiscutabilă fiind atestată de actele conciliului. Nu se știe însă în ce măsură ei au participat la dezbaterile conciliului. Bruno a părăsit Lyonul la sfârșitul lui mai sau începutul lui iunie, pentru a îndeplini o misiune pe lângă regele său.

Un aspect important care a conturat elocvent practica ecclesiologică a Bisericii Romane pentru zona în discuție, funcțională în preajma conciliului, este modalitatea de desemnare a împăratului. Deși de mulți ani în a doua jumătate a secolului al XIII-lea ca forță majoră în Europa Central-Orientală se profila regatul Boemiei a lui Ottokar Přemysl al II-lea, cu reale perspective de a asuma și conducerea imperiului, Grigore al X-lea a acceptat alegerea ca împărat a adversarului său Rudolf de Habsburg. Cert este, după cum am mai evocat, că pontiful dorea ca această parte de Europă să se mențină din punct de vedere politic stabilă și să rezoneze la pretențiile Romei atunci când aceasta o solicita.

Ottokar Přemysl al II-lea a fost în epoca preconiliară cel mai puternic suveran din Europa Centrală¹⁷. Era unicul membru în linie masculină al dinastiei și nu trebuia să împartă cu nimeni administrarea markgrafatului de Moravia, un stat puternic din punct de vedere economic datorită resurselor miniere de argint și a unei vaste colonizări a teritoriilor periferice din cuprinsul statului său. Cei colonizați proveneau mai ales din Germania septentrională: Turingia, Brandenburg, Suabia, Saxonia, iar Ottokar întreținea relații strânse cu familiile princiare din aceste teritorii. Se pare că aceste optime relații l-au determinat să-și îndrepte efortul expansionist nu spre populațiile slave din nord-vest, ci spre cele din nord-est. Atrăgătoare părea a fi situația poloneză. Împărițiți între diverși principii din dinastia Piaștilor, Polonia fusese puternic lovită de invazia tătaro-mongolă din 1241 și nu mai putea să-și organizeze o apărare credibilă contra mongolilor, a prusienilor și a lituanienilor. Ottokar era pe deplin informat de această situație și într-o scrisoare către Prandol, episcop de Cracovia în 1255 promitea ajutor și asistență ducelui de Cracovia. Ecurile cruciate nu sunt departe de această promisiune și de fapt contemporanii săi l-au considerat un promotor al cruciadei și un campion al creștinismului între necreștini. Astfel este el glorificat de autorul lui *Alexandru cel Mare* un poem epic ceh din epocă. De fapt el este fondatorul în această linie a cruciadei a orașului Königsberg în urma unei expediții din 1255. O altă expediție a fost proiectată în 1267 contra lituanilor păgâni. Regele a conceput un plan îndrăzneț, conform căruia trebuiau menținute ca feude ale coroanei cehești toate teritoriile cucerite și să-și subordoneze toate episcopatele care vor fi instituite episcopiei de Olmütz, care astfel ar fi devenit o mitropolie misionară pentru nordul european, cum dealtfel cu câteva secole înainte intenționase să procedeze Otto I cu Magdeburgul. Este evident că la Roma, Curia nu putea să fie de acord cu acest plan ce contravenea flagrant ecclesiologiei teocratice, mai ales că avea nevoie de ajutorul lui Ottokar în problemele germane. Unii din principii polonezi nu erau nici ei de acord, deși regele ceh promisese că va încredința ca feude cehe prinților polonezi o parte din teritoriile cucerite. Nici teutonii nu vedeau cu ochi buni concurența cehă în Baltica. În aceste condiții Přemysl s-a reorientat și și-a concentrat toate eforturile spre miazăzi. O ocazie favorabilă s-a ivit atunci când nobilii din Stiria s-au revoltat împotriva lui Bela al IV-lea al Ungariei¹⁸. Regele maghiar nu intenționa

¹⁷ În Boemia în timpul pontificatului lui Inocențiu al III-lea și cel al lui Honoriu al III-lea au fost mari probleme la nivelul relațiilor cu regalitatea și episcopatul local. Putem aminti aici cazul episcopului de Praga, Daniel, care s-a soldat în cele din urmă cu recunoașterea de către Inocențiu al III-lea a regatului Boemiei în 1204, sau cazul lui Andrei, episcop de Praga care devotat reformei Bisericii așa cum fusese hotărâtă la Lateran IV, a fost alungat din Boemia în 1217, aruncând asupra țării interdictul, J. Kloczowski, *La consolidation...*, p. 642.

¹⁸ Bela al IV-lea intervenise în lupta pentru succesiune la tronul familiei Babenberg. Pe baza unei convenții încheiate în 1254 cu Ottokar al II-lea, regele Boemiei, Bela al IV-lea primea Styria în

să-și abandoneze teritoriile și s-a îndreptat însoțit de aliații săi, cumanii, împotriva regelui ceh. În bătălia de la Kressenbrun (1260) armata cehă reușește să repurteze victoria. Cu scopul de a întări influența sa asupra Ungariei, Přemysl care obținuse anularea căsătoriei cu Margareta, se căsătorii cu Cunegonda, nepoata lui Bela al IV-lea și îi căsătorii nepoata sa Cunegonda de Brandenburg cu fiul lui Bela¹⁹.

În calitate de moștenitor al nepotului său, Enric, duce de Carintia, în 1269 Ottokar adăugă posesiunilor sale Carintia, Carniolia, Istria și orașul Pordenone.

Toate aceste achiziții teritoriale erau practic feude ale Imperiului și ascensiunea regelui ceh constituia motiv de îngrijorare. Přemysl reușise ceva ce toți predecesorii săi nu reușiseră: să-și creeze un vast domeniu, care făcea sigură poziția sa în confruntarea cu aristocrația feudală. Mai era ceva însă: majoritatea populației din cuprinsul statului lui Ottokar avea o origine etnică slavă²⁰. Dacă regele ceh ar fi fost ales împărat ar fi exercitat o influență care nu era pe placul aristocrațiilor germani, dar în primul rând al Bisericii²¹. Posibilitățile sale de a fi ales împărat după succesul militar din 1255 au fost anulate de către Curie, care îl sprijină pe Wilhelm de Olanda și apoi pe Richard de Cornwall. Přemysl ezită între Richard și Alfons al X-lea de Castilia, dar pentru a evita alegerea nepotului lui Frederic al II-lea, Corradino, se declară în favoarea lui Richard, de la care acceptă Austria și Stiria ca feude ale Imperiului. Ottokar pregătise și el un candidat, Frederick de Meissen, pe care Curia însă l-a refuzat. La moartea lui Richard (1272), Přemysl a sperat că va fi favorizat de Curie candidatul său. Grigore al X-lea însă îl favoriză, cu sprijinul prinților germani pe contele Rudolf de Habsburg. Acesta obținu de la principii germani aprobarea ca toate feudele imperiale cucerite după moartea lui Frederic al II-lea să fie restituite Imperiului ceea ce constituia o puternică lovitură pentru regele ceh. Acesta a trebuit să aleagă războiul, însă a fost trădat de nobilimea cehă, nemulțumită de creșterea autorității regale. A fost constrâns astfel să renunțe la posesiunile din Alpi și să primească propriile teritorii ca feude ale Imperiului.

Așa cum am mai afirmat, una dintre trăsăturile caracteristice ale situației politice din țările aflate în acest areal a fost tendința spre fragmentare și divizare. Accastă tendință poate fi foarte bine surprinsă în cazul Ungariei. Regatul Ungariei, afectat în mod major de invazia mongolă din 1241, agresiune ce a lăsat multiple sechele în corpul instituțional maghiar, era puternic slăbit de tensiunile interioare. Contra presiunilor tătare, care sunt constante pealiniamentul estic, unde Ungaria încerca mereu să se extindă, dar și contra propriilor lor magnați și ierarhi²² regii Ungariei caută

fruntea căreia îl așează pe fiul său Ștefan. Nemulțumiți de soluția maghiară aristocrația styriană oleră în 1259 principatul lui Ottokar., *Histoire de la Hongrie des origines a nos jours*. Éditions Horvath. Budapesta, 1974, p. 89.

¹⁹ Istoricul ceh V. Chaloupecky (*Uherska politika Přemysla Otakara II.* în *Pekařuv Sbornik*. Praga, 1930, p. 138-188) susține că politica maghiară a lui Přemysl era aceea de a uni Ungaria septentrională cu regatul Boemiei și Pannonia cu teritoriile alpine, apud Francis Dvornik, *The Slavs in European History and Civilisation*, New Jersey. 1962, trad. it. *Gli slavi nella storia e nella civiltà europea*, Edizioni Dedalo, vol. I, Bari, 1968.

²⁰ Francis Conte, *Les slaves. Aux origines des civilisations d'Europe*, 1986. Paris, trad. it. *Gli slavi. Le civiltà dell'Europa centrale e orientale*, Einaudi, Torino, 1991, p. 535.

²¹ O utilă panoramă asupra acestui personaj și acțiunilor sale în Francis Dvornik, *Gli Slavi...*, vol. I, p. 55-62.

²² În 1222, în urma unui acord între rege și categoriile sociale libere, comparat cu Magna Charta, se purcedea pe calea limitării autorității regale. De exemplu, una din condițiile stipulate în acord

sprijinul triburilor păgâne ale cumanilor instalate în estul țării de regele Bela al IV-lea (1235-1270). Ca o evidență a importanței cumanilor în Ungaria acestei perioade fiul lui Bela, regele Ștefan (1270-1272) s-a însurat cu o cumană, ajungându-se la situația ca urmașul său la tron, Ladislau zis Cumanul, să fie profund implicat și atașat de cutumele și practicile religioase cumane. Cu referire la această evoluție Francis Dvornik opinează că elementul străin non slav, în speță turcic, a fost mereu întărit în Ungaria de către regii maghiari cu scopul de a elimina sau a conțeni progresia slavă în cuprinsul populației maghiare, și de a prezerva cât mai mult din identitatea inițială cu intenția de dominație a populațiilor și teritoriilor slave. Cumanii au întărit în mod considerabil elementele non europene din Ungaria. Fuziunea între maghiari și cumani a însemnat sfârșitul oricărei posibilități de penetrație a slavilor în rândul maghiarilor și a mișcat balanța înspre predominarea elementelor de origine asiatică în regatul maghiar²³. Regele Bela al IV-lea a căutat în egală măsură sprijinul ordinelor mendicante, încercând să-i impună pe mendicanți în funcțiile ecleziastice, pentru a anihila influența sau opoziția înaltului cler de extracție aristocratică²⁴. Ruptura care se produce între Bela și fiul său determină și scindarea aristocrației maghiare în două facțiuni, ceea ce-l determină pe papă să intervină în calitate de "arbitru", cu scopul însă de a-și impune efectiv suzeranitatea²⁵. Bela nu se putea opune în forță, însă reproșează Romei lipsa sprijinului acordat în circumstanțele defavorabile regatului maghiar²⁶.

Sub domnia de scurtă durată a lui Ștefan al V-lea (1270-1272) fragmentarea politică instituțională și teritorială continuă. Se produc chiar rupturi teritoriale destul de extinse ce gravitează spre regatele vecine²⁷. Moartea prematură a lui Ștefan al V-lea determină adâncirea rupturilor. Atributele puterii regale concentrându-se în mâinile reginei, banului Henrik și banului Ioachim determină reacția familiei Csák,

permitea supușilor să se opună unei dispoziții a autorității suverane fără a se face vinovați de înaltă trădare dacă ordinul ar limita libertatea acestora. Așa cum Roma nu fusese de acord cu Magna Charta, nu a fost de acord nici cu Bula de Aur. Punctul de vedere al Romei se schimba în momentul când clauza sus-menționată este schimbată în sensul că arhiepiscopul de Esztergom are dreptul de a-l excomunica pe rege dacă acesta atentează la libertatea supușilor. Modificarea este acceptată de pontif în 1231 prin intermediul unui trimis al Scaunului Apostolic. Géza Érszegi, *I primi secoli della cristianità, în Storia religiosa dell'Ungheria, "La Casa di Matrona"*, Milano, 1992, p. 53.

²³ F. Dvornik, *Gli slavi...* p. 157-158. Despre acest argument etnic a se vedea mai pe larg Ioan-Aurel Pop, *Observații privitoare la structura etnică și confesională a Ungariei și Transilvaniei medievale (secolele IX-XIV)*, în *Istoria României. Pagini transilvane*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 1994, p. 9-44.

²⁴ *Histoire de la Hongrie des origines a nos jours*, Éditions Horvath, Budapesta, 1974, p. 89. Atenție însă la faptul că mendicanții sunt o sabie cu două tăișuri, având în vedere suportul lor ecclesiológic și teoria "unicului popor creștin".

²⁵ În această perioadă (1252) Inocențiu al IV-lea l-a creat cardinal pe arhiepiscopul ales de Esztergom, Vancsai, recunoscând astfel importanța Ungariei pentru Biserică. Regele Bela nu l-a recunoscut ca arhiepiscop și s-a opus revenirii acestuia în Ungaria. Zoltan. J. Kosztoľnyik, *In the european mainstream: Hungarian churchmen and thirteenth-century synods*, în *The Catholic Historical Review*, vol. LXXIX, July, 1993, nr. 3, p. 414.

²⁶ Este vorba, printre altele, de informarea pontifului în vara lui 1259 în legătură cu oferta de pace primită de la tătari și reproșurile aduse Romei pentru încredințarea beneficiilor maghiare îndeobște străinilor. *Ibidem*, p. 419.

²⁷ Banul Henrik Köszeđi, după moartea lui Bela, își încredințează castelele regelui ceh Ottokar. Ca urmare, se va declanșa un conflict, care se va termina cu victoria regelui asupra armatelor cehești.

care reușește să și-l alătore pe regele minor Ladislau zis Cumanul. Când facțiunea banului Henrik solicită ajutorul regelui Ottokar, familia Csák intervine alături de Rudolf de Habsburg în disputa care-l opunea lui Ottokar relativ la soarta provinciilor austriece. Alianța acestora din urmă a fost bine gândită, Rudolf reușind în 1278 să-l înfrângă pe Ottokar. Teama lui Ladislau de evoluții asemănătoare îl determină la o propensiune spre cumani, asociere văzută negativ de aristocrația maghiară și mai ales de clerul maghiar în frunte cu arhiepiscopul de Esztergom, Ladomer.

Trebuie să remarcăm că perioada aceasta tulbure nu este lipsită de legății menite să facă administrabilă gestiunea Bisericii în Ungaria și să sublinieze caracterul Ungariei ca parte a aoa-numitei *Christianitas* (răspunsul lui Alexandru al IV-lea la reproșurile lui Bela și sublinierea că Ungaria aparține unui singur corp); avem așadar, pentru a doua jumătate a secolului al XIII-lea un sinod în 1252, un altul în 1263, o adunare cu caracter sinodal în 1267 la Viena cu rezoluții care privesc și Ungaria și în fine consecință a conciliului Lyon II în corelație cu situația dezastruoasă a Ungariei, sinodul de la Buda din 1279. Studiul perioadei demonstrează fără putință de tăgadă slăbiciunea Bisericii maghiare în fața provocărilor seculare, deci imposibilitatea recepției programului de reformă al Bisericii Romane. Există în Ungaria celei de-a doua jumătăți a secolului al XIII-lea un clivaj în interiorul ierarhiei bazat pe principiul etnic, un clivaj bazat pe relația dintre spiritual și secular și modul cum este înțeleasă relația în cuprinsul ierarhiei ungare și un alt clivaj între reformatori, sprijinitori ai ecclesiologiei teocratice și antireformatori puternic conjugați cu interesele aristocrației maghiare²⁸, stimulați de disoluția autorității regale.

Considerăm utilă pentru conturarea cadrului general în care se maturizează epoca conciliară și cea postconciliară și discutarea aspectelor de politică generală din Peninsula Balcanică datorită și interferențelor cu politica orientală a Curiei, implicațiile regatului maghiar și mai ales pentru coloratura confesională a zonei. O dată cu restaurarea Imperiului grec (1261) vechea "repulsie" față de tot ce era bizantin²⁹ se manifestă din nou în Bulgaria și Serbia. "Dosarul" balcanic era dificil de abordat. Banatul de Slavonia cu Belgradul a fost încredințat de unguri lui Rostislav, un prinț rus alungat din Galiția. Acesta a încercat să ocupe tronul vacant al Bulgariei, care împreună cu teritoriile pe care le guverna ar fi dat sub suveranitatea maghiară naștere unui stat considerabil. Boierii bulgari însă au refuzat această soluție și au ales pe tronul Bulgariei pe o rudă a familiei Nemanja, Constantin Tich, care a obținut și sprijinul diplomatic al Imperiului de Niceea. Pentru a întări alianța a divorțat de soție și s-a căsătorit cu Irina, fiica lui Teodor II Lascaris, nepot al lui Ioan Asan al II-lea. Tich deține coroana Bulgariei de la 1257 la 1277. Urcarea pe tron a unui suveran care putea să revendice o rudenie cu ambele dinastii atât cea sârbă, cât și cea greacă a fost ultima colaborare sârbo-greacă, pentru că puțin după aceea Uros I (1242-1276) îi abandonează pe greci pentru a realiza o combinație balcanică promovată de despotul Epirului (1237-1271). Acesta, împotrivindu-se Imperiului din Niceea își asigură colaborarea ginerilor săi Guillaume de Villehardouin, principe de Ahaia și Manfred, regele Siciliei. Moartea împăratului Theodor II Lascaris, al cărui moștenitor, Ioan, era minor, deschidea perspective promițătoare coaliției mai sus pomenite. În aceste

²⁸ Este adevărat însă că în rândul acestora sunt câteva familii care manifestă o doză de religiozitate pe care o instituționalizează sustrăgând-o prin intermediul dreptului de patronat ierarhiei oficiale.

²⁹ Discuția o cantonăm în parametri instituționali și politici.

condiții generalul Mihail Paleologul salvează situația, impunându-se drept coregent, alungându-l pe Mihail din Macedonia după care se îndreptă spre Albania, unde în câmpia Pelagoniei îl înfrânse pe Mihail al II-lea și aliații săi.

Pentru cucerirea Constantinopolului a început din timp pregătirea operațiunii, în 1260, iar în anul următor Alexios Strategopoulos, un general de-al său, a cucerit Constantinopolul.

În Bulgaria, Irina, soția lui Constantin Tich și sora lui Ioan al IV-lea Lascaris, orbit și detronat de Mihail al VIII-lea își încuraja soțul contra împăratului grec. Țarul, aliat cu tătarii, invadează teritoriul grec, dar Mihail al VIII-lea îi opuse pe despotul Svestislav, un puternic boier care moștenise o parte din teritoriile lui Rostislav. Svestislav, încurajat de succes, se căsătorește cu sora Irinei și se proclamă țar, ocupând o mare parte din teritoriul bulgar de la sud de Dunăre. Când Svestislav a încercat să anexeze o parte din teritoriul deținut de unguri, a fost înfrânt de aceștia și îl constring să le recunoască suveranitatea. Împăratul grec Mihail al VIII-lea a căutat în zadar să rămână în bune raporturi cu vecinii slavi în condițiile amenințărilor proferate la adresa Imperiului grec de către Carol de Anjou, regele Siciliei. Ambițiosul prinț francez se proclamase rege al Albaniei și dădea semne clare că dorește să recucerească Constantinopolul pentru a reface aici Imperiul latin. Mihail al VIII-lea iritat de intervenția maghiară, încercă să-și procure amiciția lui Constantin Tich căruia rămas văduv îi dă ca soție pe nepoata sa Maria. Acesta s-a îndreptat însă rapid contra împăratului grec deoarece Mihail a refuzat să cedeze Bulgariei orașele Anchialo și Messembria promise ca dotă. Doar apelând la ajutorul tătar Mihail respinse acest nou pericol, constituit de alianța bulgaro-angevină. și regele sârb Ștefan Uroș îl sprijini pe Carol de Anjou.

Conștient că în Peninsula Balcanică pierduse orice șansă de sprijin, Mihail Paleologul a încercat să producă izolarea Bulgariei și Serbiei, speculând la maximum diplomatic negocierile privind unirea religioasă. A putut proceda de o asemenea manieră deoarece problema unirii Bisericilor a fost privită de către Roma în termeni instituționali foarte riguroși. Scaunul Apostolic nu a acordat atenția cuvenită tendințelor de autonomie ecleziastică promovate de către Bulgaria și Serbia, care se găseau în dispută cu Mihail al VIII-lea Paleologul. Basileul a scos din joc ca pretenții cele două regate balcanice. La conciliul Lyon II s-a obținut suprimarea patriarhatului bulgar și a autonomiei bisericii sârbe, susținându-se cu diplomație că ambele instituții fuseseră create fără aprobare pontificală și pentru a limita drepturile Ohridei care luase locul Justianianeii Prima. Drepturile acesteia din urmă fuseseră confirmate nu numai de către împăratul Justinian, ci și de către papa Vigilius. A fost o mare eroare din partea latinilor în circumstanțele în care se pare că înainte de conciliu existase o aplecare a bulgarilor pentru raporturi mai strânse cu Roma³⁰. O scrisoare din 1291 a papei Nicolae al IV-lea (1288-1292) certifică faptul că atunci când el a venit la Constantinopol pentru a pregăti conciliul Lyon II, patriarhul bulgar Ignatie declarase în prezența sa și a împăratului Mihail, în palatul Blacherna, că el în calitate de patriarh al Bulgariei solicita să fie direct subordonat papei de la Roma³¹. În condițiile

³⁰ Amintim aici că secolul XIII debutase sub auspicii generoase în raporturile dintre Roma și Bulgaria.

³¹ "olim quondam magnifico viro Michaele Paleologo...eo tempore Constantinopoli residente, professus fueris, il palatio Blaskavia coram nobis...oraculo vive vocis te pape Romano immediate subesse", *Vetera Monumenta*, ed. A. Theiner, vol. I, p. 376.

suprimării autonomiei Bisericii bulgare și sârbe toate eforturile lui Nicolae al IV-lea de a face ca Bulgaria și Serbia să accepte unirea au eșuat. Tulburările care au avut loc în Bulgaria, grație politicii intrigante a țarinei Maria, numită regentă, l-au determinat pe Mihail al VIII-lea să intervină în Bulgaria, care este în mod repetat prădată de tătari și cunoaște o perioadă de instabilitate politică cu succesiunea a trei conducători între 1278-1280, Ivailo un umil porcar, Ioan Asan al III-lea și Gheorghe I Terter (1280-1292) care a și devenit vasal tătarilor.

Situația se prezenta ca fiind dificilă și pentru prinții ruși. Permanentizarea influențelor mongole făcea ca fiecare contact direct sau mediat cu occidentalii să fie considerat de către tătari ca un act de inamicitate.

Galiția și Volhynia, părțile care interesează în discuția noastră datorită complicațiilor prezenței maghiare în zonă și a componentei confesionale au fost pentru prima dată unificate de către principele Roman (1199-1205), fiul lui Mstislav al II-lea de Kiev. Acesta a trebuit să-și apere regatul de invidioșii săi vecini: polonezii și ungurii. La moartea lui, regele Andrei al II-lea al Ungariei a fost chemat de văduva lui Roman să se proclame protector al celor doi fii și urmași: Daniel și Vasilko. Profitând de situație, Andrei ocupă capitala Halici și își asumă titlul de rege al Lodomeriei și Volhyniei. Fiul lui Andrei, Koloman, a fost încoronat ca rege al Galiției. În acest timp aliatul și socrul lui Andrei, Leszko de Cracovia a ocupat Pżzemysl și Brest, lăsând restul Galiției ungurilor și o parte din Volhynia fiilor lui Roman. Disputele dintre unguri și polonezi au dus la cucerirea Galiției de către Mstislav un alt membru al dinastiei Rurik.

Galiția și Volhynia au fost din nou complet unificate de către fii lui Roman, Daniel și Vasilko, care ajung să controleze din nou întreaga Volhynie și să alunge din Galiția pe prințul Rostislav, ginere al regelui maghiar (1245). Din cauza pericolului tătar Daniel încearcă să mențină relații de înțelegere cu Polonia și Ungaria și se adresează pentru ajutor papalității. Inocențiu al IV-lea i-a promis să organizeze o cruciadă contra tătarilor, în timp ce Daniel se arată dispus să accepte catolicismul. Este încoronat ca "*rex Rusciae*", în 1253, cu o coroană trimisă de papă³². În momentul în care a înțeles că papa nu este în grad să-și mențină promisiunea făcută și că nu poate aștepta un ajutor din partea latinilor, Daniel a cedat opoziției care se născuse în țară contra tentativei de unire cu Roma și a renunțat la alianța cu Scaunul Apostolic. De acum în lupta contra tătarilor și în tentativele sale de a ocupa Kievul, Daniel putea să conteze numai pe propriile sale forțe. Nu a avut însă succesul pe care și-l dorea și în 1264 a murit. După moartea sa și a fratelui său, Galiția-Volhynia a devenit obiect de dispută între Polonia, Ungaria și Lituania. Pe de altă parte, fii lui Daniel nu și-au ascuns intenția lor de a-și extinde suveranitatea lor asupra teritoriului ungar, polonez, sau lituanian. Aceasta era valabil în special pentru Leon, cel mai energic dintre ei, întemeietorul orașului Lwow. Pe același aliniament și aproximativ într-un context asemănător, Mindaugas(Mendovd), un conducător lituanian, în scopul de a se apăra de Cavalerii Teutoni, care pregăteau o cruciadă contra lui, se convertește la creștinism și obține ca și Daniel de Galiția, o coroană de la Inocențiu al IV-lea (1251). La fel ca și Daniel, inconsistența ajutorului pontifical, și inadecvarea activității teutonilor la cererea lui, îl determină să revină la păgânism.

³² Nu este lipsit de semnificație numărul de mariaje contractate de acest prinț: patru occidentale, două ruse și unul lituanian.

Până la mijlocul secolului al XIII-lea așă-zisa "creștinătate" rusă fusese mult mai permeabilă pentru influxurile venite dinspre Biserica Romană și cultura latină. Decepția și sentimentul de a fi detașate de Occident, precum și atacurile tătarilor și ale occidentalilor (cavalerii teutoni) au făcut să crească neîncrederea și aversiunea față de occidentali mai ales în "vechea Rusie", care va deveni mai apoi Rusia moscovită, accentuând identitatea religioasă rusă. Situația Bisericii a fost hotărâtoare în acest sens: tătarii asigurau o situație privilegiată Bisericii "ortodoxe" ruse, cu condiția însă de a rupe relațiile cu Biserica Romană³³. Această situație a Bisericii ruse se distinge prin înlăturarea de către tătari a tuturor tributurilor datorate de Biserică, respectarea domeniilor și a veniturilor, precum și a autonomiei interne. Alianța politică a Bizanțului cu Hoarda de Aur în lupta contra latinilor a întărit poziția Bisericii grecești în cuprinsul teritoriului controlat de Hoardă, iar episcopatul de Sarai creat în 1261 în cadrul provinciei de Kiev, având în frunte un conducător grec reprezentant al patriarhului și al împăratului, a fost o garanție a relațiilor reciproce. Mitropolitul Bisericii ruse numit de patriarh și aprobat în mod tacit de Hoardă avea o poziție puternică chiar și politică. Așa se explică contribuția mitropolitului Chiril al II-lea (1250-1281) la stabilizarea țării după invazia tătară și la întărirea bisericii prin convocarea unui sinod, aproape contemporan conciliului de la Lyon, în 1273 la Vladimir³⁴.

Paradoxurile pe care ni le rezervă istoria nu lipsesc nici din epoca pe care o analizăm. Surprinzător, contrazicând toți indicatorii statistici pe care analiza logică i-ar fi determinat, se înregistrează în a doua jumătate a secolului al XIII-lea o creștere economică a Europei, talonată îndeaproape de o creștere demografică. Spre exemplu, populația crește în Ungaria până la sfârșitul secolului al XIII-lea și ajunge la 2 milioane de locuitori. Colonizările, reformele agrare și urbane, exploatarea minereurilor de argint sau sare sunt fenomene evidente în Boemia, Polonia, Ungaria. Pericolul tătar și războaiele nu au împiedicat acest puseu spre dezvoltare și procesul de restructurare foarte profundă în sensul unei occidentalizări.

A doua jumătate a secolului al XIII-lea este și o etapă decisivă pentru întărirea structurilor ecleziastice. În Polonia și Ungaria formarea rețelelor parohiale amorsate sistematic de la începutul secolului al XIII-lea, se va prelungi în timpul secolelor XIV-XV. Niciodată însă suprafața medie a unei parohii în cadrul unei provincii ecleziastice nu a scăzut mai jos de 50 km².

Rețeaua monastică cunoaște și ea o extindere dinamică. La 1200 se pot număra în Boemia, Ungaria (fără Croația), Polonia (cu Prusia Ordinului teutonic și Pomerania) peste 150 de mănăstiri de tot felul (aparținătoare Bisericii Romane). Către 1300 existau 700 de mănăstiri, din care 220 în Ungaria, 150 în Boemia și Moravia și

³³ Unii autori consideră această situație ca o eliminare din calcul cu 20 de ani înainte de Lyon II a oricărei încercări de unire religioasă care să se extindă și asupra teritoriilor ruse.

³⁴ A. Amman, *Storia della chiesa russa*, 1948, p. 63; Unii autori sunt de părere că influențele bizantine asupra Rusiei kieviene în epocă sunt destul de limitate. Puterea politică nu cunoaște în Rusia o concentrare fiind vorba de un sistem politic policefal divers de autoritatea imperială din Bizanț, Biserica nu juca nici un rol în investitura prinților în absența ritualului ungerii și a încoronării iar episcopii nu aveau nici o funcție instituțională în gestiunea statului.

330 în Polonia. Dacă pentru Boemia și Moravia o mănăstire revine la 340 km², diferențele regionale se accentuează în cazul maghiar și polonez, unde există câte o mănăstire la 800-1000 km²³⁵. Penetrarea mendicanților, cu precădere franciscani și dominicani, face ca numărul conventurilor acestora să atingă cifra 200 în preajma sfârșitului de secol XIII. În acest sector se cantonează practic și Bruno de Olmütz cu raportul său din 1273, care este un atac virulent îndreptat împotriva locului și rolului jucat de mendicanți în Biserică³⁶. Această atitudine reflectă ecclesiologia tipică a lui Bruno, împărtășită de mulți prelați din epocă. O poziție diferită adoptă episcopul Ioan de Praga, care este net favorabil mendicanților³⁷. Dominicani și franciscani jucau și un rol de intermediari între populațiile din estul Europei și Biserica Romană. Prezența lor în Rusia sud-estică și permisiunea de sejur îndelungat în Lituania păgână era semnul unei încrederi pe care au câștigat-o. Pentru Bruno care era un episcop ce întreprindea mari eforturi pentru a face funcțională ordinea și disciplina canonică în dieceza sa, existau probleme disciplinare atât cu laicii, cât și cu clericii. Numărul prea mare de clerici în fața unui număr mic de beneficii provoca delicta criminale ale preoților. Episcopatele erau prea mari, episcopii îndepărtați în relație cu regiunile marginale ale diecezelor, nefiind deloc funcțională structura și jurisdicția. Bruno atrăgea atenția asupra unei probleme considerate importante: peste tot în Europa Centrală rețeaua parohială a fost în principal opera marii nobilimi și a nobilimii mijlocii, care păstra patronatul asupra acestor biserici. Bruno, deși atrage atenția asupra exigențelor cărora este nevoită să le facă față Biserica, lasă să se înțeleagă din întreaga sa atitudine unele incompatibilități cu ecclesiologia centralistă a Romei, în fapt situându-se doar disciplinar în orizontul *reformatio morum*, politic fiind adeptul soluțiilor locale și a compromisului feudal³⁸.

Întreaga situație a Bisericii din răsăritul instituției numite *Christianitas* solicita în viziunea Romei o rapidă adaptare la modelul occidental. Efortul Scaunului Apostolic în această direcție a fost important în secolul al XIII-lea. Cum am mai arătat, una din modalitățile prin care s-a procedat au fost legațiile pontificale, în cursul cărora legații au prezidat sinoade speciale (cazul maghiar). Comparația dintre sinoadele legaților și sinoadele provinciilor și a diecezelor demonstrează rezistența puternică a clerului și episcopatului local opusă exigențelor Romei. De exemplu, în Boemia, opoziția hotărâtă a regelui contra papei și contra lui Rudolf de Habsburg a împiedicat recepția favorabilă a impulsurilor venite dinspre Lyon II.

³⁵ Nu credem că trebuie să surprindă nici dinamica Bisericii orientale în zona Europei centrale și orientale. Conform lui G. Moravcsik, în Ungaria și teritoriile asociate la începutul secolului al XIII-lea existau peste 600 de așezăminte monahale de observanță orientală. J. Kloczowski, preluându-l pe A. Poppe afirmă că în Rusia kieviană înainte de invazia mongolă din 1241 exista un număr de parohii evident orientale estimat în zona cifrelor 5000-7000.

³⁶ Bruno subliniază că populația, peste tot unde există mănăstiri, fie franciscane, fie dominicane preferă să participe la liturghiile săvârșite de aceștia în fiecare duminică și în zilele de sărbătoare din cauza numărului des de liturghii și a scurtimii acestora. Episcopul reproșează mendicanților jurămintele, indulgențele, înmormântările și activitățile penitențiale iar în final solicită întărirea puterii episcopului asupra mendicanților și cere în mod categoric interdicția pentru aceștia de a predica (cu câteva excepții) în afara mănăstirilor lor.

³⁷ Dintr-o scrisoare pe care episcopul de Praga, la întoarcerea de la conciliul din Lyon, o adresează la 28 februarie 1275, episcopul anunță că ofensiva contra mendicanților dusă la Lyon a eșuat.

³⁸ J. Kloczowski, *L'Europe centrale et orientale à l'époque de Lyon II*, în *1274 Année charnière. Mutations et continuités*, Paris, 1977, p. 509-510.

Conciliul Lyon II s-a desfășurat între 7 mai și 17 iulie 1274. El s-a deschis în prezența pontifului, a regelui Jayme I de Aragon, a ambasadorilor regilor Franței, Germaniei, Angliei și Siciliei. Discursul inaugural al lui Grigore al X-lea a reluat în mare aceleași teme indicate în bula de convocare: reforma Bisericii, eliberarea Țării Sfinte, unirea cu grecii.

Scopul primar pentru care Grigore al X-lea a convocat solemn adunarea a fost cel de a recupera Țara Sfântă, așa cum afirmă și "*Ordinatio Generalis Concilii Lugdunensis*". Prima perioadă conciliară, adică întreaga lună mai 1274, a fost consacrată problemei cruciadei. Grigore al X-lea încerca să obțină în acest scop acceptarea prelevării a 6 ani de dijme în beneficiul cruciadei³⁹. După soluționarea acestei probleme multor prelați li s-a recomandat să se întoarcă acasă, rămânând la lucrările conciliare doar cei invitați în mod expres.

Chestiunea unirii dintre Biserica romană și cea greacă trebuia să pună, la modul general, capăt diferendului religios care cel puțin de două secole separa cele două Biserici. Dacă Grigore al X-lea considera unirea religioasă ca o soluție de rezolvat, criza care se manifesta în *Corpus Christi* și accentele temporale care nu-i sunt străine, Mihail al VIII-lea Paleologul era dominat mai mult de preocupări politice decât de probleme religioase. Era conștient că Țara Sfântă putea fi greu sau imposibil de recuperat, iar chestiunile religioase le considera secundare în raport cu supraviețuirea Imperiului amenințat de planurile lui Carol de Anjou. Poziția Bisericii imperiale rămâne constantă, în ciuda presiunilor făcute de basileu. Unioniții nu consițuiau decât o infimă minoritate⁴⁰.

Inițiative unioniste au fost angajate în timpul ce a urmat constituirii Imperiului Latin de Constantinopol⁴¹. Patriarhul grec Gherman, care a ajuns la această demnitate în 1223, s-a menținut peste 17 ani. El s-a remarcat prin zelul depus în favoarea credincioșilor bizantini din Constantinopol și Cipru, prin epistolele pe care le-a trimis, în care milita împotriva politicii de anexiune religioase a ocupantului latin, "*aceste animale feroce, acești barbari*". Într-o a doua scrisoare către ciprioți (iulie 1229) Gherman îl denunță pe episcopul Romei ca *Italikós typhos*, susținând teza conform

³⁹ Teritoriile ce erau cuprinse în *Christianitas* au fost divizate în 26 de circumscripții numite *collectariae*. În fiecare din ele papa a desemnat o comisie compusă dintr-un arhiepiscop, un episcop și un abate care aveau sarcina colectării dijmelor. Aceasta trebuia plătită semestrial. Cuantumul dijmei era egal pentru toți și nici o excepție nu se făcea. Debitorii aflați în întârziere erau amenințați cu confiscarea bunurilor mobile și imobile. Opoziția care s-a făcut în teritoriu acestui proiect pontifical se datora fricii clerului că această dijmă să nu se transforme într-o taxă permanentă care să le diminueze veniturile.

⁴⁰ Iată ce scria Ioan Beccos în preajma săvârșirii uniunii: "*Întreaga noastră generație, bărbați și femei, bătrâni și tineri, fac din această pace un război și din această unire o separare*". M. Viller, *L'union des Églises entre Grecs et Latins depuis le concile de Lyon jusqu'a celui de Florence* în *Revue d'histoire ecclésiastique*, t. XVI, 1921, p. 263.

⁴¹ Trebuie să amintim că inițiative de refacere a comuniunii ecclesiale nu lipsesc în secolul al XII-lea determinate mai ales de circumstanțele fenomenului cruciat dar și de influențele exercitate de gândirea teologică orientală în Occident. M. D. Chenu, *La théologie au XII-ème siècle*. Paris, 1976. capitolul *Orientale Lumen*.

căreia toți episcopii sunt frați și tuturor le revine aceeași demnitate pontificală și aceeași condiție de membri ai trupului lui Christos. Relativ la adăugirea lui *Filioque* la simbolul credinței, patriarhul bizantin invocă pontifii din perioada conciliilor primului mileniu contra celor de acum și-i invită pe "italieni" acești reprezentanți ai unei "credințe noi" învățători de noi canoane, să caute un alt Christos și "noi apostoli".

Gherman al II-lea s-a aflat în corespondență cu Grigore al IX-lea la începutul anului 1232, corespondență prilejuită de o convorbire pe care Gherman o purtase cu cinci monahi-misionari franciscani scăpați dintr-un jaf în Asia Mică. Scrisoarea este o invitație la recunoașterea responsabilităților în provocarea și menținerea schismei, în scopul refacerii comuniunii ecclesiale al cărei cap este Christos. Gherman nu ignora Biserica latină, alăturând-o celei grecești și declarându-le pe ambele ortodoxe și ireprehensibile. Însă, sugerează el, "*pentru a discerne deficiențele propriului chip este necesară o oglindă sau măcar ochiul vecinului. Oglinzile nu lipsesc: sunt evangheliile, epistolele apostolilor, scrierile sfinților părinți*". Apropos de responsabilitățile rupturii în corpul ecclesial, Gherman adoptă aceeași atitudine imparțială și afirmă că dacă grecii au căzut, latinii să-i ajute să se ridice. Dar dacă începutul scandalului vine de la vechea Romă și de la succesorii scaunului apostolului Petru, se amintește incidentul din Antiohia, unde se arată că sfântul Petru era responsabil, dar cum corecția administrată de sfântul Pavel, departe de a provoca o polemică a suscitată o oportună "iconomie".

Replica lui Grigore al IX-lea este adresată "*arhiepiscopului grecilor*" la 26 iulie 1232 și reafirmă primatul lui Petru, care fundamentează primatul Bisericii Romane. Remediul schismei nu poate fi decât o întoarcere a Bisericii grecești - acefală - și animată de o credință diformă la Biserica Romei, "*sine macula, caput Ecclesiae*". La 18 mai 1233 Grigore semna o a doua scrisoare adresată aceluiași "*archiepiscopo Graecorum*", în care îl anunța despre compoziția ambasadei romane trimisă să împărtășească opiniile Romei, doi franciscani și doi dominicani. Scrisoarea și ambasadorii care o duceau trebuiau să fie un prilej pentru dezbaterea problemei euharistiei și să rezolve divergența pâine fermentată - azimă. Patriarhul Gherman i-a considerat pe trimișii latini ca adevărați plenipotențari, veniți să dezbată în "conciliu" chestiunile controversate aflate în discuție. Frații mendicanți s-au prevalat însă de faptul că sunt simplii trimiși ai papei. Când la 26 ianuarie 1234 s-a ridicat în discuție problema relativă la "*de sacramento altaris*", Gherman al II-lea a declarat că-i este imposibil să discute în absența fraților săi, patriarhii din Ierusalim, Alexandria și Antiohia (ceea ce echivala cu un conciliu). Împăratului, care le-a cerut trimișilor Romei să-i expună condițiile în care Biserica greacă s-ar putea reconcilia cu cea romană, i s-a răspuns că Biserica greacă trebuie să creadă ceea ce crede Biserica Romană, să predice această credință și că puțin contează dacă el acceptă sau nu *Filioque*, cu condiția ca patriarhul grec să se supună Bisericii romane "ca înainte de schismă". La întrebarea lui Ioan Vatatzes dacă în cazul că patriarhul acceptă o astfel de obediență îi vor fi restabilite drepturile patriarhale, misionarii au răspuns că în acest caz patriarhul va găsi la papă și la întreaga Biserică Romană "*miser ricordiam maiorem*". Tot în 1234, patriarhul Gherman adresează noului patriarh latin de Constantinopol o scrisoare în care îi cere să elibereze pe preoții greci care au refuzat să comemoreze numele papei în liturghie. În opinia lui Gherman nu acești preoți au încălcat canonul, ci Biserica Romană, pe care canoanele o condamnă, deoarece a încălcat teritoriul altor Biserici și a alterat Simbolul.

Demersurile ce vizau reconcilierea nu s-au oprit. În martie 1249 Salimbene, un monah franciscan, sosește la Lyon aducând o scrisoare adresată papei. Ioan Vatatzes⁴² îl solicita lui Inocențiu al IV-lea pe Ioan de Parma, prepozit general al franciscanilor, în vederea medierii tratativilor pentru unirea Bisericilor. În vara lui 1250 sosește la Lyon o ambasadă bizantină compusă din patru mitropoliți și 16 episcopi, aducând papei o scrisoare de la Manuel al Tessalonicului. Scrisoarea afirma, atât în numele împăratului, cât și al patriarhului dorința de a aduna *oile lui Christos sub un singur păstor*. Ambasadorii bizantini solicitau să trateze despre: sfântul conciliu ecumenic, onoarea datorată papei și cererile pe care papa le-a prezentat patriarhului. Manuel susținea că va accepta în cuprinsul acestor 3 puncte tot ceea ce va fi decis de către ambasadorii săi și de către papă și că la rândul său totul va fi acceptat și de biserica sa. În instrucțiunile date lui Ioan de Parma, Inocențiu al IV-lea lasă libertate prepozitului general franciscan de a convoca un conciliu al cărui obiect trebuia să fie *acceptarea de către greci a lui Filioque*. Cu siguranță că bizantinii nu ar fi acceptat, însă este de reținut ideea de conciliu dragă bizantinilor. Primatul roman trebuia acceptat de către greci în termenii vocabulei grecești tradiționale "*onoare*", aceasta însemnând inserțiunea numelui papei în dipticurile bizantine⁴³.

În 1253 grecii prezintă papei un protocol de acord, cu 9 capitole. Exista însă un capitol ce l-a iritat pe Inocențiu al IV-lea. Era articolul 7 referitor la magisteriul pontifical în deciziile conciliare cu conținut doctrinal. Protocolul de acord conținea însă și o altă propunere iritantă pentru Roma, restituirea Constantinopolului și a patriarhatului constantinopolitan. Inocențiu al IV-lea a promis că va face presiuni pentru a obține abdicarea împăratului latin din Constantinopol, dar că problema patriarhatului grec de Constantinopol, trebuie discutată în conciliu. Patriarhul de Niceea avea dreptul să-și reia titlul de Constantinopol, urmând a împărți autoritatea cu omologul său latin, fiecare având proprii săi fideli. În octombrie 1254 însă mor atât Ioan Vatatzes, cât și Manuel. Inocențiu al IV-lea moare și el două luni mai târziu.

Succesorul tronului bizantin, Theodor Laskaris, reluând și el demersurile unioniste, scria la începutul lui 1256 noului pontif Alexandru al IV-lea pe un ton categoric: "Eu vreau pacea, tu vrei pacea, patriarhul ecumenic care e lângă mine dorește pacea - să facem pace". În toamna lui 1256 o ambasadă bizantină aduce o scrisoare din partea patriarhului Arsenie, care era de fapt o exaltare a păcii și unirii bisericilor, dar în centrul acestei mișcări era situat împăratul bizantin, singurul om capabil să ștergă ruptura Bisericii, singurul corifeu capabil să apropie pe papă și pe patriarhi. I se solicita lui Alexandru al IV-lea să trimită în Orient, ca negociatori, adevărați plenipotențieri. Este în fapt ultima scrisoare a unui patriarh înainte de Lyon II. Ea era o expresie a dorinței manifestată de Biserica bizantină de a rezolva diferendele într-un conciliu general reunit în Orient, în care să fie recunoscut și primatul tradițional recunoscut Bisericii "vechii Rome". Dificultatea rezida în pretențiile grecilor, restituirea Constantinopolului și restituirea patriarhatelor. Aceste solicitări ecclesiologice, cu vizibilă tentă de antiprimat, au îndemnat Sfântul Scaun la suspendarea tratativilor.

⁴² Inocențiu al IV-lea era un om politic abil care constata că Ioan Vatatzes dublase suprafața Imperiului de Niceea în detrimentul și al Imperiului latin. Georg Ostrogorsky. *Storia dell'impero bizantino*, Einaudi, 1993, p. 403.

⁴³ Noi știm însă că primatul în viziunea romană însemna deja cu totul altceva.

Recucerirea Constantinopolului în 1261 de către Mihail al VIII-lea Paleologul, abil diplomat, "*cel mai subtil și "machiavelic" pe care Bizanțul l-a produs*", rezolvase problema Constantinopolului. El declarase că nu sunt diferențe esențiale între învățăturile Bisericii Romane și cele ale Bisericii Grecești⁴⁴. În tratativele inițiate și purtate cu Urban al VIII-lea "*il lui fit aussi comprendre clairement qu'une fois l'union faite, Michel VIII deviendrait un membre de la grande famille chrétienne d'Occident et qu'il serait non seulement exempt de toute hostilité de la part des princes latins mais encore sur de leur appui dans ses moments difficiles*"⁴⁵.

La 4 mai 1267 papa Clement al IV-lea a răspuns la cererea de unire și pace formulată de către Mihail al VIII-lea, care trimisese o lungă scrisoare și o profesiune de credință în care recunoștea doctrina trinitară și primatul roman. O scrisoare personală asemănătoare a fost trimisă și patriarhului Iosif, cu îndemnul de a colabora la această reușită. Moartea papei Clement a întrerupt tratativele și a însemnat cel mai lung interregnum din istoria Romei pontificale (1268-1271). Problema, care din această epocă se punea pentru basileu, era că el Mihail al VIII-lea pozase ca restaurator al Imperiului și părea contraproductiv să dorească să introducă tocmai el elemente care ar fi reamintit de dominația latină (unul din elementele care au dat culoare ocupației latine în Bizanț era tocmai această subordonare și vexațiunile la care fusese supusă Biserica greacă).

În cursul negocierilor cu privire la felul în care să se îndeplinească uniunea, grecii și-au dat seama de faptul că sunt confrunțați cu un număr de obstacole neașteptate. Termenii în care Scaunul Apostolic înțelegea uniunea au fost detaliați în scrisoarea sus-amintită, pe care papa Clement al IV-lea a trimis-o împăratului în 1267. Termenii erau în afara discuțiilor; sunt imutabili și se vor repeta aproape cuvânt cu cuvânt în toată corepondența pe tema uniunii dintre papi și împărați până în secolul al XV-lea⁴⁶. Negocierile după moartea papei Clement sunt reluate cu regele Franței, Ludovic al IX-lea, căruia Mihail "déclara d'avance se soumettre en tout à sa décision". Moartea lui Ludovic a falimentat și această tentativă. Înainte de a muri însă Ludovic se declarase un fiu docil al Bisericii și afirmase că încredințează Sacralui Colegiu problema ridicată de împăratul grec.

Noul papă, Grigore al X-lea, printr-o scrisoare din 24 octombrie 1272 îl anunță pe Mihail de dorința sa de a convoca un *conciliu pentru a ajuta Țara Sfântă*. Lăudând voința monarhului bizantin de cooperare în beneficiul unității, papa afirmă că este necesar ca Orientul să consimtă unire în chestiunile de credință, acceptând profesiunea de credință a lui Clement al IV-lea și să jure solemn acest lucru. După acceptarea acestei profesiuni papa îl invita pe împărat și pe apropiații și supușii acestuia la un conciliu general, unde nu trebuia nici discutată, nici formulată o nouă definiție a credinței, ci doar întărită cea în prealabil acceptată prin sancționare publică. O eventuală recunoaștere din partea greacă a profesiunii de credință a lui Clement al IV-lea, centrată

⁴⁴ H. Evert-Kappesowa, *Un page des relations byzantino-latines*, în *Byzantinoslavica*, XVI, 2, Praga, 1955, p. 299.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 300.

⁴⁶ Textul lui Clement al IV-lea este inspirat din opera teologică a lui Toma d'Aquino. Acesta, folosind părinții greci, se străduise să argumenteze că pontiful roman este primul între episcopi și cel mai mare dintre ei și că lui îi este îngăduit să determine ceea ce trebuie să creadă un creștin (*determinare quae sunt fidei*). Papa, în concepția Doctorului Angelic, este prelatul tuturor celorlalți patriarhi, Wolter, Holstein, *Lyon I et Lyon II...*, p. 170.

pe *acceptarea Filioque*, exprimat în formularea sa latină și a primatului papal prezentat în forma în care evoluase de la reforma gregoriană, strîin practic tradiției autonomiste grecești, nu putea să nu suscite la Constantinopol reacții și discuții (Grigore al X-lea l-a amenințat pe basileu cu o invazie armată ca ultim argument în materie de unire religioasă). Reacțiilor, Mihail al VIII-lea le-a răspuns prin măsuri de forță, mai ales după ce elementele antiunioniste s-au întrunit într-un sinod și au pus la punct rezistența. Patriarhul Iosif, care fusese un ponderator al celor două direcții, pro și antiunionistă, își schimbă opinia și se opune, întărind în iunie 1273 prin jurământ părerea în defavoarea unirii. Presiunea lui Mihail al VIII-lea duce la reluarea dialogului teologic între părți. Împăratul reușește să convingă un grup de 44 de mitropoliți și episcopi greci să semneze o scrisoare dusă mai apoi la Lyon și să accepte profesiunea de credință a lui Clement al IV-lea. În intențiile lui Mihail, după opiniile exegeților, acceptarea nu avea o semnificație ecclesiologică aparte. Scrisoarea de răspuns pe care o purtau cei doi legați papali trimiși din Constantinopol spre Lyon conținea o declarație a franciscanilor, curieri prin care se confirma faptul că papa este rugat de către împărat să lase neatins simbolul grec și nealterate tradițiile canonice și rituale ale bisericii grecești. Mihail cerea în practică autonomia ecclesială a Orientului.

Actul oficial de unire precedent conciliului a fost redactat în februarie 1274, la Constantinopol, cu aprobarea celor 44 de mitropoliți și episcopi și a câtorva demnitari. Mihail al VIII-lea proclama oficial în fața legaților pontificali profesiunea de credință a lui Clement al IV-lea asupra doctrinei trinitare și a primatului roman. Declarația împăratului și a fiului său au fost însoțite de un document din partea Sinodului. Unirea a fost proclamată la Constantinopol în capela marelui palat în prezența legăției papale. *Filioque* nu a fost introdus în Simbol iar Grigore al X-lea era numit papă ecumenic și conducător al instituției numite *Christianitas*⁴⁷. Basileul nu a vrut să jure personal, declarând că semnătura sa în cerneală roșie, tipică împăraților bizantini, are la orientali valoare de jurământ.

Ambasadorii greci (se convenise acest nivel de reprezentare) au sosit pe 24 iunie. Ei erau patriarhul Gherman, mitropolitul de Niceea, Teofan și marele loghotet Gheorghe Acropolites. Cinci zile mai târziu, de ziua Sfinților Apostoli, ambasadorii greci au asistat la masa săvârșită de papă în cursul căreia *Credo*-ul a fost rostit în latină, apoi în greacă de patriarhul Constantinopolului, repetând de trei ori *Filioque*. În ziua de 6 iulie ambasada bizantină a participat din nou la lucrările conciliului. Grigore al X-lea și-a exprimat bucuria sa pentru întoarcerea grecilor la Biserica Romană. S-a citit apoi scrisoarea prin care împăratul adera la *Credo*-ul roman și recunoștea Primatul scaunului apostolic. Au urmat lecturile scrisorilor mai multor episcopi și apoi loghotetului, în numele împăratului, a citit un jurământ ce conținea aceleași prescripții referitoare la unire și primatul roman.

Intenționăm să revenim puțin asupra tratativelor greco-latine și să analizăm câteva incompatibilități de substanță teologică între părți. Propunerea din 1267 conținea mai multe puncte de vedere, ce erau noi sau oricum nu erau familiare celor din Constantinopol. Unul era cu referire la doctrina transsubstanțierii; altul era cu referire la doctrina purgatorului. La ambele doctrine Bisericii grecești i-a fost recomandat să subscrie. Însă mai important și defel acceptabil era că ei trebuiau să accepte ceva denumit *plenitudo potestatis* a papei. Vocabularul grecesc nu avea

⁴⁷ V. Grumel, *Le II concile de Lyon et la réunion de l'Eglise grecque. Dictionnaire de Théologie Catholique*, IX, col. 1390-1410.

echivalente pentru aceste concepte. Transubstanțierea a devenit *metousiosis*, purgatoriul a devenit *purgatorion*, însă *plenitudo potestatis* era greu de redat pentru traducători. În documentul de adeziune la unire pe care Mihail al VIII-lea și fiul său Andronic I-au trimis conciliului de la Lyon cuvintele în grecește erau *pleroma exousias*, care nu corespundea întru totul cu ceea ce papii doreau să semnifice. Din rațiuni politice însă grecii au trebuit să se arate doritori de acceptarea fiecărui punct din ceea ce solicita Roma. Nu a fost necesar, oricum pentru greci, să înțeleagă implicațiile teoriei *plenitudo potestatis*, pentru că așa cum a explicat împăratul episcopilor săi, papa trăia departe peste mare și nu va veni niciodată în Constantinopol pentru a vedea cum se exercită autoritatea lui. Exista și o altă opinie la greci, conform căreia puțini dintre trimișii papei cunoșteau suficient limba greacă pentru a se îndoii de acuratețea unor astfel de traduceri rudimentare. De aceea, probabil, la Lyon II nu a existat nici o discuție despre diferențele semantice între greci și latini și nici despre vreo diferență teologică. Unirea grecilor a fost înfăptuită fără vreo dezbateri sau argumentare. În textul grec al decretului de uniune expresia *pleroma exousias* cerută în 1274 a devenit *plere exousian*. Modificarea nu a însemnat însă prea mult, pentru că majoritatea grecilor întorși la Constantinopol au respins documentul în întregime sa⁴⁸. Ex Patre Filioque-din Tatăl Fiul, în greacă ek tou Patrîs dià tou huiou (din Tatăl trecând prin Fiul).

În timpul celor 17 luni care separă conciliul de la Lyon de moartea lui Grigore al X-lea a fost dusă de către Scaunul Apostolic o politică de menajamente: grecii erau lăsați cu riturile lor, cu dogmele lor, și nici un jurământ de credință nu a fost solicitat clericilor greci. Această politică se va schimba sub succesorii lui Grigore al X-lea.

În discuțiile de la Lyon cele două elemente aflate în discuție, *unio et pax*, apar mereu legate în sintagmă. Însă *unio* nu se discuta pe baze teologice, pentru că se presupunea că ea trebuie înfăptuită în Orient⁴⁹. Pentru latini dogma nu trebuia discutată, ci acceptată. Acest punct de vedere este afirmat clar și în "*Ordinatio*", unde relativ la ambasadorii greci se afirmă: "*Et dixerunt in praesentia domini papae, quod veniebant ad omnimodam oboedientiam sanctae Romanae Ecclesiae et ad recognitionem fidei, quam ipsa Ecclesia tenet et primatus ipsius.*" Așadar, devine ușor de înțeles că la Lyon a fost discutată nu atât problema unirii, cât problema păcii sau problema politică a renașterii Imperiului grec și poziția sa în confruntările cu puterile creștine occidentale⁵⁰.

Succesorii papei Grigore al X-lea au afirmat însă că erezia greacă continuă să subziste iar că recunoașterea primatului roman nu a avut ocazia să se manifeste. În consecință, Inocențiu al V-lea solicită basileului un nou jurământ în fața notabilităților laice și ecleziastice, conform cu ceea ce "*docet et tenet et praedicat Sancta Romana Ecclesia*". *Filioque* trebuia introdus în Simbol și cântat public. Legații pontificali aveau datoria de a verifica în cuprinsul Imperiului bizantin exactitatea recepției unirii

⁴⁸ Donald M. Nicol, *The Byzantine view of papal sovereignty*, în *The Church and Sovereignty c. 590 - 1918. Essays in honour of Michael Wilks*, Edited by Diana Wood, Published for the Ecclesiastical History Society by Basil Blackwell, 1991, p. 183-185.

⁴⁹ Din toată atitudinea Bisericii Romane din perioadă emerge ideea de perfecțiune a Bisericii Romane; orice întâmpinare făcută acestei biserici este necesar să fie făcută în deplină cunoștință a acestei perfecțiuni și să o accepte.

⁵⁰ Istoriografia ultimelor decenii vehiculează ideea unei ultime tentative de reconciliere între Biserică și Imperiul primului mileniu, în condițiile în care Imperiul din Occident falimentase. Gilbert Dagron, *Byzance et l'Union*, în *1274 Année Charniere...*p. 191.

și abjurarea schismei. Exigențele lui Inocențiu al V-lea depășeau ceea ce clerul grec acceptase la Lyon. O singură concesie le era permisă grecilor: aceea de a-și păstra riturile, dacă acestea nu veneau în contradicție cu credința și statutele Bisericii Romane. Moartea lui Inocențiu a întârziat legația care sub Ioan al XXI-lea pornește spre Constantinopol. Ajunsă la Constantinopol, legația reușește în ceea ce-l privește pe Mihail să-și atingă scopul: acesta repetă mărturisirea de credință prestată la Lyon de reprezentantul său. Clerul însă, prin intermediul patriarhului Bekkos, recunoaște primatul roman, dreptul de jurisdicție în toate chestiunile religioase, precum și dreptul de apel, dar refuză în mod diplomatic inserarea lui *Filioque* în Simbol. Legații întorși din misiune raportează rezultatele misiunii. Noul pontif Nicolae al III-lea este nemulțumit de acceptul bizantinilor. Cere lui Mihail al VIII-lea convins fiind de atotputernicia acestuia în Imperiul grec, respectarea integrală a ceea ce fusese jurat la Lyon. Legații trimiși de Nicolae al III-lea aveau misiunea de a impune împăratului acceptarea unui legat permanent și de a-i solicita pe toți clericii greci să înainteze cereri prin care Scaunului roman era rugat să ridice toate sentințele prin care fuseseră condamnați de Roma ca "schismatici" și să ceară o confirmare în demnitățile lor. În schimb, Nicolae al III-lea se arăta dispus să păstreze riturile grecilor cu condiția mai sus amintită. A cere reconfirmarea clericilor în funcțiile pe care le deținuseră însemna practic recunoașterea ca eroare din partea grecilor a religiei lor. Era imposibil pentru greci să accepte așa ceva. Mihail al VIII-lea se justifică într-un memorandum că nu poate merge mai departe datorită războaielor pe care principii greci apărători ai ortodoxiei le duc contra lui, a anatemei pe care o aruncase asupra lui un sinod convocat de ducele de Patras, a nemulțumirii surde a supușilor săi și a inamicității latinilor.

Memorandumul său însă nu mai are vreun efect la Roma. Martin al IV-lea, ales papă în februarie 1281, îl excomunică pe Mihail la 14 aprilie același an ca sperjur în raport cu jurământul prestat la Lyon, ca schismatic și favorizând schisma⁵¹. Mihail răspunde prin interzicerea comemorării papilor. În realitate, prin acest act primatul roman și jurisdicția romană rămân goale de conținut⁵².

Actul de la Constantinopol din februarie 1274, repetat la Lyon la 6 iulie 1274, cu greu putea găsi eficacitate și durabilitate. Amenințat de interese politico-militare și comerciale, precedat de o îndelungată istorie de mutuală înstrăinare, stigmatizată de numeroasele persecuții operate de către împăratul grec, marcată de neîncrederea occidentală față de sinceritatea grecilor, unirea de la Lyon era destinată să dureze atât cât supraviețuiau protagoniștii acesteia. Politic actul de la Lyon II nu a comportat pentru Mihail Paleologul dorita recunoaștere asupra succesiunii Constantinopolului, iar amenințarea angevină asupra Orientului grec a planat încă aproape un deceniu, până la Vecerniile siciliene și alungarea francezilor din Sicilia. În ceea ce privește Biserica greacă, patriarhul Iosif I a fost substituit cu Ioan Bekkos, unionist convins, care însă avea de înfruntat o remarcabilă opoziție din partea clerului și a monahilor.

⁵¹ Sub patronajul papei Carol de Anjou și împăratul latin titular Filip fiul lui Baudouin al II-lea au încheiat în iulie 1281 un tratat la Orvieto pentru "restaurarea Imperiului roman uzurpat de Paleolog", Ostrogorski, *op. cit.*, p. 421.

⁵² Vezi în acest sens V. Grumel, *Les ambassades pontificales a Byzance apres le second concile de Lyon (1274-1280)*, în *Echos d'Orient*, 1924, p. 437-447, H. Evert-Kappesowa, *La fin de l'union de Lyon*, în *Byzantinoslavica*, 1956, p. 297-307 și M. Viller, *L'union des Églises entre Grecs et Latins depuis le concile de Lyon jusqu'a celui de Florence*, în *Revue d'histoire ecclesiastique*, XVI, 1921, p. 266-305, 515-532 și XVII, 1922, p. 20-60.

Cu moartea lui Mihail în 1282 soarta unirii religioase a fost definitiv compromisă. Fiul și succesorul său, Andronic, legat de cercurile antiunioniste, nu mai recunoaște profesiunea de credință a tatălui său și nici actul de la Lyon.

Prin unire de fapt grecii urmăreau să obțină stabilitatea politică, în timp ce pontifii doreau să-și consolideze autoritatea lor. Un alt grup de cauze, care a fost recunoscut de către exegeți că a contribuit la înstrăinarea dintre Occident și Orient, au fost limba, cultura, instituțiile, formulele de exprimare ale credinței. Era necesar, pentru a atenua aceste diferențe, de ceva mai mult decât schimburi diplomatice și legații oficiale. Pentru Orient nu era de ajuns o profesiune de credință semnată de împărat, chiar și însoțită de consensul unor episcopi. Era necesar probabil un adevărat conciliu sau un act sinodal, la care toți episcopii, atât din Occident, cât și cei din Orient să subscrie numai după ce s-ar fi confruntat liber. O astfel de propunere, repetată mereu de greci, fusese cu greu acceptată de latini în deceniul 1240-1250. Ulterior ea nu a mai fost luată în calcul. Lyon II era un pas în urmă față de ce se acceptase la un moment dat, impunând grecilor o formulă de credință dezvoltată din reforma gregoriană. Spre exemplu, la Lyon II nu s-a vorbit nimic despre valoarea sau măcar acceptarea ritului grec, care era divers de cel latin. Nu s-a vorbit deloc despre rolul patriarhilor. Formula de acceptare a primatului sublinia în schimb *plenitudo potestatis* a papei în chestiunile de credință, dreptul universal de apel la pontif, faptul că papa are un primat și un principat asupra întregii biserici, un primat pe care "*Romana Ecclesia*" îl posedă ca un izvor și la a cărei sollicitudine trebuie să participe celelalte biserici, cu episcopii și patriarhii lor. Despre patriarhi se poate observa că formula de la Lyon tinde să-i considere pe cei orientali egali în rang cu cei occidentali: un loc comun deja în ecclesiologia latină din secolele XII-XIII. Sigur că și teologiile erau diferite, dar nu discordante. Pe de o parte, cea scolastică latină tomistă sau bonaventuriană, puternic penetrate de gândirea aristotelică, pe de altă parte cea greacă, mult mai legată de patristică, mai puțin înclinată să accepte metoda filosofică în teologie și mai legată de tradiția formulei de credință⁵³.

Al treilea scop declarat pentru care fusese convocat conciliul Lyon II era cel de promovare a unei reforme intraecclesiale. Reforma era generată, în opinia Curiei, de urgența întoarcerii la o viață evanghelică, la o biserică mult mai carismatică, la o mai mică incidentă a politicului în viața bisericii (considerăm noi, prin subordonarea politicului). Înțelegând importanța unității Bisericii pentru vitalitatea însăși a acesteia, Grigore al X-lea dorea să întărească *Christianitas* de-acum și cu partea orientală a Europei, în jurul sfântului Petru, subliniind încă o dată, dacă mai era nevoie, romano-centrismul bisericii medievale. Scopul nu era nou. Celebrând definitivă prevalență a factorului religios asupra celui politic, se dorea de fapt întărirea Creștinătății, a credinței și a misiunii, pentru a proteja astfel ordinea civilă și politică. Instituția pontificală trebuia să-și întărească rolul ei de "*sommo conciliatore*" în *Christianitas*.

Vom începe analiza operei de reformă a Bisericii întreprinsă de conciliul Lyon II cu decizia conciliară care a făcut carieră și subzistă, cu puține modificări, până astăzi. Este vorba despre constituția "*Ubi periculum*", prin care s-a hotărât că alegerea Suveranului Pontif se face în conclav.

⁵³ Giuseppe Alberigo, *Storia dei concili ecumenici*, Firenze, 1992, p. 285-300.

O altă decizie conciliară a fost aceea relativă la "vacanțele periculoase pentru suflete ale sediilor episcopale" și alegerea episcopilor. Canonul 5 stipula că după hotărârea luată de electori, ea trebuie adusă la cunoștință celui ales, care în decurs de o lună trebuie să-și dea acordul. Dacă după trei luni nu și-a dat acordul, se poate proceda la o altă alegere. Însă, până la confirmarea alegerii noul titular al unei funcții episcopale, nu are dreptul la nici un act de administrație spirituală sau temporală, sub rezerva pierderii tuturor drepturilor. Conciliul s-a străduit să blocheze accesul la funcții pentru cei considerați nedemni. Astfel, cei care conștient vor proceda la alegerea unei persoane nedemne se vor face culpabili de un păcat foarte grav. Se stipulează că trebuie îndepărtați de la demnitățile ecleziastice toți cei care nu prezintă suficiente garanții referitoare la viața intelectuală, la vârstă, la moralitate. Disputele personale nu trebuie să vicieze alegerile. Două canoane stipulează regularitatea alegerilor și pun la adăpost pe cel ales și pe electori de represalii. Canonul 8 prevede că dacă nu există unanimitate, cel care întrunește două treimi să fie ales. Canonul 11 amenință cu excomunicarea pe cel care se răzbună pe candidatul ales, pradă bunurile bisericii și molestează pe electori. Adunarea conciliară anulează (pentru puțin timp însă) constituția lui Clement al IV-lea privind rezerva pontificală a beneficiilor vacante. Acestea trebuie remise titularilor de beneficii sau dacă nu vicarilor acestora.

Conciliul a acordat o puternică atenție și recrutării clerului parohial. Canonul 13 reamintea decizia lui Alexandru al III-lea conform căreia nu putea fi pus în fruntea unei parohii un preot care să nu fi îndeplinit 25 de ani. În caz contrar, numirea ar fi fost declarată nulă. Parohul este obligat la rezidență, de aceasta putându-l dispensa doar episcopul. Cel căruia i se încredințează o parohie trebuie ca în decurs de un an să fie consacrat, în caz contrar anulându-se hotărârea luată. Dispensă mai mare de șase luni nu se putea acorda. Cel care va consacra un preot din o altă dieceză va fi privat pe timp de un an de a mai consacra pe cineva chiar din dieceza sa; cei din dieceza celui pedepsit se pot adresa, pentru consacrări, diocezanilor vecini.

Problema ordinelor mendicante a trebuit și ea pusă în discuție, deoarece se ridicau tot mai multe voci din partea clerului secular care-i acuzau pe mendicanți de ocuparea parohiilor și administrarea sacramentelor, precum și de lipsirea de foloase ale parohilor. Constituția "Religionum diversitatem" este o soluție de compromis. Nu se pune în discuție problema franciscanilor și dominicanilor, care pentru serviciile eminente aduse Bisericii nu vor fi limitați în apostolatul lor. Se suprimă în schimb toate ordinele înființate după 1215 fără aprobarea pontificală. Ordinele aprobate să funcționeze nu vor putea să primească noi membri și să înființeze noi convente fără aprobare pontificală. Acestora li se interzicea și exercitarea spovedaniei, împărtășaniei și a predicății în afara membrilor ordinelor respective.

Prescripțiile referitoare la viața religioasă erau toate inspirate de o adâncă religiozitate și de un profund sentiment de obediență față de Christos: canonul 25 prevedea ca respectul pentru "casa lui Dumnezeu" să fie nețărmurit, să se intre în biserică cu umilință și devoțiune, să se păstreze tăcerea și să se venereze numele lui Isus Christos, "nume care este mai presus de toate numele" și deoarece este scris că "la auzul numelui Isus genunchii inimii fiecăruia trebuie să se îndoieie", să se încline din cap în momentul în care se aude pronunțat acest nume. Pentru respectul datorat locului sfânt trebuie luate alte măsuri de precauție: conversația fără rost, frivolă sau vulgară vor fi interzise. În biserică nu se va putea ține nici o reuniune profană, nici piață, nici nu se vor judeca cauze civile sau criminale, iar orice sentință dată de un

judcător laic va fi considerată nulă. Biserica apare ca și "casă a lui Dumnezeu", rezervată oficiului divin, care trebuie celebrat continuu. Canonul 17 interzice canonicilor să suspende serviciul divin, iar dacă îl vor suspenda vor fi obligați să restituie toate veniturile și beneficiile bisericii pentru perioada întreruperii serviciului divin.

În privința reformei morale se afirmă din nou condamnarea cămătăriei și se specifică faptul că nici o comunitate, nici o persoană privată, oricare ar fi demnitatea sau condiția ei, nu trebuie să permită străinilor să practice pe domeniul lor cămătaria. Orice infracțiune de acest gen se soldează cu expulzarea într-un termen de trei luni. Nimeni nu va putea să preia o casă de la cămătari pentru a exercita funcțiile acestuia; nerespectarea acestui canon va provoca suspendarea ecleziastică, excomunicarea pentru laici, interdictul pentru comunități. În mormântarea ecleziastică va fi interzisă cămătariilor notorii până când victimelor acestuia nu le va fi dată satisfacție completă. Canonul 19 prevede că avocații și procurorii ecleziastici vor depune în fiecare an jurământ pe evanghelie, că vor refuza să preia cauze care sunt contrarii onestității și bunului simț.

În ceea ce privește bunurile ecleziastice, conciliul interzice cumulul de beneficii. În caz că se obține dispensă, trebuie acordată maximă atenție ca "*cura animarum*" să poată fi satisfăcută, în caz contrar beneficiile pot fi suspendate sau supuse judecării Sfântului Scaun. Uzajul în unele regiuni a procedurilor prin care laicii își supun bisericile și bunurile acestora sunt considerate abuz. Sunt interzise și procedurile prin care un prelat ar prelua de la un laic uzufructul beneficiului al cărui administratori nu sunt ei⁵⁴.

Lyon II și opera conciliară aferentă au marcat progresul ideii teocratice, dar acest progres nu a fost întru totul congruent cu evoluția statelor europene componente ale *Christianitas*, cu progresul sau regresul economic și politic, cu evoluția intelectuală și modificarea religiozității (ordonele mendicante, chiar dacă au stimulat un nou tip de religiozitate, nu au putut-o disciplina integral).

Efectul vizibil al lui Lyon II a fost unirea cu grecii, o unire care departe de a fi sincer religioasă are un conținut prevalent politic. A fost însă un triumf politic negociat cu grave consecințe în perspectivă, care a adâncit distanța între cele două arii de civilizație europeană. Mai puțin epidemic, dar cu importante mutații în structura Bisericii a fost *reformatio morum*, momentul disciplinar mult așteptat de Roma. Acest moment coincide cu definitivarea corpusului dogmatic ce individualizează Biserica Romană, cât și cu structurarea solidă în teritoriu a tuturor unităților canoniale, parohiale și monahale prin care Biserica se autopercepe.

Dar, acest conciliu semnifică și înmormântarea definitivă a ideii de cruciadă medievală. Pentru Carol de Anjou cruciada înseamnă o simplă campanie de anexiune și cuceriri mediteraneene. Lyon II este ultimul mare conciliu al teocrației, fiind astfel

⁵⁴ Wolter, Holstein, *Lyon I et Lyon II*, p. 188-209. Am inserat toate aceste prevederi pentru că ele jalonează întreaga disciplină ecleziastică până la conciliul de la Trento. O sumă din aceste decizii le întâlnim inserate și în capitolele disciplinare ale documentului final adoptat în cadrul sinodului de la Buda.

și ultimul conciliu al Bisericii medievale. Biserica medievală și-a desăvârșit opera odată cu Lyon II, deschizând auspicii generoase pentru triumful definitiv al teocrației. Evoluția istorică a contrazis însă logica Bisericii⁵⁵.

ȘERBAN TURCUȘ

THE CONCILIUM LYON II-1274. IMPLICATIONS IN CENTRAL-EASTERN EUROPE
(Abstract)

The Concilium Lyon II since 1274 known as the last large assembly in XIIIth century and, in same time, the last in the theocrat age, had important consequences for the Central/Eastern Europe to the level of the ecclesiastical, political and military history. It was an attempt to give a new kind of religiosity to the Catholic Church and, more important, an attempt of union of the Eastern Church, this last one receiving a pregnant political statute. In fact, the distance between Western and Eastern civilization was deepened.

This Concilium is the permanent grove of the medieval cruscede idea.

⁵⁵ "*Cette année 1274 marque le terme d'une ascension bientôt suivie d'un déclin*", A. Fliche, *La Chrétienté romaine*, p. 503.